

KLJUČNE TAČKE NEOPHODNE SARADNJE I
USAGLAŠAVANJA KRIVIČNOPRAVNE I GRAĐANSKOPRAVNE
ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI U REPUBLICI SRBIJI
– Od neadekvatnog odgovora do efikasne zaštite –

Marija Lukić
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Nasilje u porodici je nedavno prepoznato kao značajan društveni i pravni problem u Srbiji. Od 2002. godine značajne promene, u prvom redu na zakonodavnom planu su ostvarene, imajući za cilj formiranje efikasnog i adekvatnog odgovora države. Iako se može zaključiti da je osnovni legislativni okvir zaokružen, mnogi indikatori ukazuju da primena zakona i koordinacija ključnih institucija i izrečenih mera, za sada, izostaje. Porodičnim zakonom (2005) uvedene su privremene mere zaštite, a odredba nasilja u porodicu u novom Krivičnom zakoniku proširena je i na nepridržavanje izrečenih mera zaštite u građanskom postupku. Ove novine značajno unapređuju prvu zakonsku definiciju nasilja u porodicu iz Krivičnog zakona 2002. Ipak, podaci iz sprovedenih istraživanja ukazuju da se pritvor retko izriče, da stav žrtve nasilja u porodicu prema krivičnom gonjenju, odnosno izostajanje saradnje predstavlja i dalje veliki problem, kao i da postoji slaba, neadekvatna reakcija državnih organa. Istovremeno, odsustvo razlikovanja dela nasilja u porodicu, njegove specifične prirode, može voditi ka nepravičnom tretmanu pred državnim organima i ubrzati, odnosno intenzivirati samo nasilje.

Tekst se bavi nesrazmerom velikog broja zakonskih rešenja, kao potencijala koji stoje na raspolaganju, sa jedne strane, i praktičnim implikacijama, odnosno slabom i neujednačenom primenom, sa druge strane. Veoma važni koraci su već preduzeti kroz identifikovanje obima, prirode, učestalosti nasilja u porodici u Srbiji. Većina značajnih zakonskih promena su već ostvarene, ali realna i u krajnjem ishodu efikasna primena, jednak i fer tretman žrtava ostaju ključne barijere u formiranju funkcionalnog i efikasnog sistema zaštite od nasilja u porodici. Jedno od rešenja predstavlja saradnja između institucija, kao i integralni pristup sudskim procedurama i merama koje se izriču u svakom pojedinačnom slučaju.

KLJUČNE REČI: nasilje u porodici / partnersko nasilje / mere zaštite od nasilja / krivičnopravna i građansko pravna reakcija / efikasnost

UVOD

Nasilje u porodici, od pre nekoliko godina, prepoznato je kao ozbiljan društveni problem. Vremenom dobija značajniju pažnju državnih organa, posebno krivičnog gonjenja, sudova i ustanova socijalne zaštite. Polazeći od činjenica da su mehanizmi prevencije i suzbijanja nasilja u porodici do 2002. godine bili neadekvatni, kao i da se Srbija suočila sa, za širu javnost, šokantnim podacima o rasprostranjenosti i težini nasilja nad ženama, i posebno nasilja u porodici, usledilo je nekoliko značajnih promena. Izmene na planu zakonskih rešenja zauzimaju posebno mesto.

Marta 2002. godine nasilje u porodici je inkriminisano kao posebno krivično delo. Država je tako poslala poruku da se na ovaj oblik ponašanja mora reagovati najstrožim merama. U junu 2005. godine počelo se sa primenom novog Porodičnog zakona koji predviđa niz mera građanskopravne prirode. Početkom 2006. godine novi Krivični zakonik uneo je nekoliko značajnih promena. One se, u najvećoj meri, odnose na proširen obim sankcionisanog ponašanja.

Zbornik IKSI, 1-2/2006 – M. Lukić
„Ključne tačke neophodne saradnje i usaglašavanja krivičnopravne i građanskopravne zaštite od nasilja u porodici u Republici Srbiji“, (str.165-184)

Predmet ovog rada predstavljaju: prikaz normativnog okvira za zaštitu od nasilja u porodici Republike Srbije, kao i podaci dobijeni kvalitativnom analizom krivičnih predmeta nasilja u porodici iz nekoliko beogradskih sudova. Posebna pažnja posvećuje se uočenim problemima u primeni zakonskih odredbi. Kako je život uvek inventivniji od zakonodavca to su i izazovi praktičara neuporedivo veći. Cilj rada jeste da ukaže na neke od ključnih pitanja koje se javljaju u postupku zaštite i kažnjavanja za delo nasilja u porodici i ponudi neke od mogućih odgovora.

I NEKI OD PROBLEMA U PRIMENI KRIVIČNOPRAVNIH MERA ZAŠTITE I KAŽNJAVANJA

Metodom „studije slučaja“ obuhvaćeno je 8 krivičnopravnih predmeta - pravnosnažno okončanih postupaka iz nekoliko beogradskih sudova za delo nasilja u porodici. Podaci su analizirani u odnosu na efikasnost izabranih i mogućih, postojećih mera zaštite i kažnjavanja. Reč je o postupcima u kojima su žene (bračne ili vanbračne supruge) bile žrtve partnerskog nasilja u porodici.

Imajući u vidu kompleksnost ovog partnerskog odnosa (žene – žrtve nasilja i njenog partnera – nasilnika), limitiranih realnih mogućnosti za suštinsku promenu životnih uslova, kao i ambivaletnost državne reakcije, selekcija upravo ovih slučajeva se učinila opravdanom. Na ovom mestu treba istaći da izostajanje analize odnosa nasilnika prema deci i drugim članovima porodice, koji su takođe često žrtve nasilja, ne treba tumačiti kao marginalizaciju ovog pitanja. Upravo suprotno, i ove forme nasilja jesu jednako značajne. Ipak, priroda ovog nasilnog odnosa, kao i pozicija žrtava u odnosu na nasilnika bitno je drugačija.

Složenost i brojnost pitanja pokrenutih novim merama zaštite moraju biti proučena detaljno, izdvojeno iz zadatog okvira opšteg konteksta nasilja. Istovremeno, ključ uspeha i efikasnosti pojedinačnih reakcija državnih organa, kao i opšte politike prema nasilju u porodici, ležu u nužnom istraživanju i otkrivanju svih oblika porodičnog nasilja, kao i u izboru adekvatnih mera primerenih učiniocima nasilja i njegovim žrtvama. Takođe, neophodno je usaglašavati i pratiti mere izrečene kako u građanskopravnim, tako i u krivičnopravnim postupcima.

1. Pritvor ili/i udaljevanja iz stana

Pitanje opravdanosti i efekata koji mera pritvora ili zadržavanja u policiji, odnosno udaljenja iz stana može proizvesti biće još neko vreme aktuelno. Naime, novi Porodični zakon predvideo je, kao jednu od mera zaštite, privremeno udaljenje iz stana/kuće nasilnika bez obzira u čijem je vlasništvu nekretnina.¹

Zakonik o krivičnom postupku predviđa osnove za izricanje pritvora koje u dobroj meri korespondiraju sa tipičnim oblicima i karakteristikama nasilja u porodici. Naime, u čl. 174. tač. 3. stoji da se, ukoliko postoje osobite okolnosti koje ukazuju da će okrivljeni učiniti novo krivično delo, ili dovršiti pokušano krivično delo, odnosno da će učiniti krivično delo kojim preti, okrivljenom može izreći pritvor.²

Sa druge strane, mnoga istraživanja sprovedena u našoj zemlji ukazuju da se mera zadržavanja u policiji vrlo retko izriče.³ Takođe, istraživanje o reakciji državnih organa sprovedeno u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Leskovcu i Subotici, ukazuje da ovakav stav prate i sudovi. Prema podacima iz ovog istraživanja, pritvor je izrečen samo u 10 slučajeva i to u predmetima za dela ubistva ili ubistava u pokušaju, pre čemu se radilo o licima u partnerskom odnosu. U ostalih 45 postupaka u kojima se učinioci osuđeni za krivično delo iz oblasti nasilja u porodici, sud nije izrekao meru pritvora.⁴

Analiza komparativne legislative i prakse privremenog lišenja lica kojima se stavlja na teret da su izvršili delo nasilja u porodici, ukazuje na

¹ Čl. 198. Porodičnog zakona, Službeni glasnik, 18/05.

² *Zakonik o krivičnom postupku*, Sl. Glasnik, br. 46/06.

³ Lukić, M. i Jovanović, S. (2001): *Drugo je porodica*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 80. U istraživanju koje je sproveo Ženski centar za istraživanje i edukaciju iz Niša tokom 2003. godine na teritoriji: Beograda, Niša, Leskovca, Novog Sada i Subotice, od ukupno 37 slučajeva u kojima je obavljen informativni razgovor sa nasilnikom, u 3 je izrečena mera zadržavanja. Izvor: Konstantinović-Vilić, S. i Petrušić, N. (2004): *Krivično delo nasilja u porodici – Pravna praksa u Republici Srbiji*, Ženski centar za istraživanje i edukaciju, Niš, str. 88.

⁴ Ibidem, str. 99.

podeljenost mišljenja. Pored opasnosti od recidiva i težih oblika nasilja u porodici nakon puštanja iz pritvora, kritike koje se upućuju ovoj meri zasnivaju se i na podacima da je sve manji broj žena koje traže policijsku pomoć i intervenciju.⁵ Smatra se da većina žena – žrtava ne želi da nasilnik bude pritvoren i kažnjen, već da nasilje prestane. Time se donekle opravdava i značajna rezervisanost policajaca da iskoriste svoje diskreciono pravo.

Dosadašnja istraživanja pružaju kontradiktorne podatke, pa se analize završavaju na osporavanju korišćene metodologije i nedoslednosti interpretacije rezultata. Kako grupe koje se bave podrškom ženama – žrtvama nasilja u porodici ukazuju, kada je policiji ostavljeno diskreciono pravo da odlučuje o pritvoru, tada se u mnogo manjem broju opredeljuju za ovu opciju. Obavezan pritvor predstavlja sredstvo kojim se vrši pritisak, pre svega na tužilaštvo, da donese formalnu odluku o pokretanju postupka. Time se značajno utiče na pokretanje čitavog lanca akcija krivičnopravnog sistema koji je i u slučajevima drugih oblika kriminala spor, neefikasan. Ove loše karakteristike reakcija organa gonjenja i sudova još više su manifestovane na primerima nasilja u porodici. Zbog toga se i zaključuje da se na pritvoru intervencija državnih organa ne sme zaustaviti, već da njime ona samo počinje.

Istraživanja su takođe pokazala da određivanje pritvora ne zavisi od težine nanesenih povreda⁶ ili procene stepena opasnosti dela nasilja u porodici. On u najvećoj meri zavisi od ličnog stava i percepcije službenih lica koja su došla da interveniše. Ukoliko se nasilje dogodilo u prisustvu policajca, šanse za pritvor se višestruko povećavaju, a ukoliko žrtva i dalje živi sa nasilnikom ili je neverstvo bilo povod svađe/tuče pritvor redovno izostaje.

Analiza 8 predmeta iz beogradskih sudova, ukazuju da se u svim slučajevima radilo o višegodišnjem zlostavljanju u porodici. Samo u jednom

⁵ Buel, S. (1988): "Mandatory Arrest – Recent Developments", *Harvard Women's Journal*, Vol. 11. str.214.

⁶ Butzawa, E. i Butzawa, C. (1993): "The Scientific Evidence Is not Conclusive", *Current Controversies: Sage Publication*, London, str. 339-40.

slučaju, policija se opredelila za zadržavanje. U toku trajanja postupaka, sud se u dva slučaja odlučio za izricanje pritvora.

Na ovom mestu navedeni su neki od značajnih podataka iz analiziranih predmeta.

Najmanje, nasilje je trajalo 3 godine, što je ujedno i vreme trajanja same vanbračne zajednice. Najduže nasilje trajalo je 40 godina, koliko i sam brak.

J. D. (65 godina stara, domaćica, jedno dete sa okrivljenim staro 40 godina):

“...Od 1961. sam u braku sa J. P. (okrivljenim) i od samog početka braka moj suprug me je tukao i maltretirao, isterivao me je iz stana, pretio da će me ubiti... 1983. godine sam podnela zahtev za razvod braka, ali je na suđenju moj suprug molio da se ne razvedemo, da će prestati da me tuče i maltretira, pa sam ja odustala od razvoda. Nakon 6 meseci je ponovo počeo da me tuče. Ja sam se više puta obraćala lekaru radi pomoći. Prilažem uverenja iz 1964. , 1976 i 2003 godine...”

J. V. (40 godina, jedno dete sa okrivljenim staro 9 godina, pokrenula krivični postupak i brakorazvodnu parnicu):

„Zaključila sam brak sa V. S. 1996 godine. Naše neslaganje i svađe počeli su od zasnivanja bračne zajednice. Tukao me je i za vreme trudnoće, ali sam ćutala i nisam nikome ništa govorila. Kasnije, ovakvo ponašanje postalo je učestalije, on me je tukao i maltretirao... Mislim da kod kuće imam sačuvanu medicinsku dokumentaciju..”

Kritični događaj usledio je nekoliko meseci *nakon pokretanja postupka* za nasilje u porodici prema istom okrivljenom. Oštećena J.V. se obratila, tom prilikom, lekarima i policiji za pomoć. Policija joj je savetovala da podnese krivičnu prijavu uz podnošenje medicinske dokumentacije. Kako sve vreme trajanja prvobitno pokrenutog postupka, ona živi u stanu sa okrivljenim, svekrom i svekrvom, na glavnom pretresu izjavljuje: *„Ja tražim sudsku zaštitu jer pretnje ne prestaju. Meni nema opstanka sa njim, ja ću se iseliti iz stana.”*

Tom prilikom je svedočila o nizu napada nožem koji su usledili nakon drugog po redu prijavljenog nasilja.

Indikativno je da su se sve žrtve više puta obraćale policiji, medicinskim ustanovama i/ili centrima za socijalni rad radi zaštite pre i-ili u toku trajanja postupka. Neke su pokrenule i brakorazvodne parnice. U već opisanom slučaju, krivični postupak za dela nasilja u porodici sa istom oštećenom (žrtvom) bio je u toku. Nasilje je, u ovom predmetu, upravo pojačano nakon pokretanja ovog krivičnog postupka, i ista žrtva je pretrpela još jedno fizičko maltretiranje koje se završilo teškim telesnim povredama. Ovo je jedini slučaj u kojem se policija odlučila za zadržavanje. Istovremeno, reč je o jednom od dva postupka u kojem je sud izrekao pritvor radi sprečavanja daljeg nasilja. U drugom slučaju radilo o licu koje je do vođenja krivičnog postupka za nasilje u porodici bilo 12 puta osuđivano za raznovrsna krivična dela.

Žrtve su se često, pa i povodom događaja koji su inicirali pokretanje krivičnog postupka, sklanjale od nasilnika, ponekad i u prisustvu policije. Sklonište su nalazile kod prijatelja, rodbine ili u sigurnim kućama.

D. P. (33 godine, dvoje maloletne dece od 6 i 4 godine sa okrivljenim, u braku 6 godina):

„... Lupio mi je šamar i nastavili smo da se svađamo... Vukao me je za kosu po celom stanu, šutirao nogama po celom telu, a prethodno me je udarao u predelu glave otvorenom šakom. Tada me je izbacio iz stana u hodnik. Na sebi sam imala majicu bez rukava i donji veš. U hodniku me je uradio nogom u predelu grudi, lupio mi je nekoliko šamara. Onda se vratio u stan i zaključao vrata. Tada je izašao komšija iz stana preko puta i pozvao me je da uđem. Prvo nisam htela, ali sam na kraju ušla. Nakon toga je došao i komšijin brat, a ubrzo i optuženi, i tražio da izađem ih njihovog stana što ja nisam prihvatila. Ta dva momka su stala između nas dvoje. Optuženi mi je govorio da živa neću izaći iz zgrade, vređao me je govoreći da sam drolja, ali je ipak bio otišao. Onda su ta dva momka pozvala taksi, otpratili me do taksija i ja sam otišla do kuće svojih roditelja...”

U toku prikupljanja prvih informacija u policiji, opisujući nasilje, jedna od žrtava navodi da se u stan vraća u pratnji policije kako bi pokupila stvari:

I. B. (32 godine, dvoje dece sa okrivljenim od 7 i 10 godina, pokrenula brakorazvodni postupak)

„...Nakon batinanja suprug je odveo u spavaću sobu naredio joj da se skine želeći da je siluje, ali zbog polne nemoći od toga odustao pa joj pre pretio da će dovesti drugove i ljude sa ulice koji će je pred njim silovati.. Zatim joj je dozvolio da ode u kupatilo, da se opere, i dozvolio joj je da se obuče. Naterao je da pred decom kaže da je kriva i da ga je lagala, zatim je pretio da će ubiti i nju i njenog ljubavnika, a onda rekao da se gubi iz stana, a ako pride deci da će je ubiti... Nakon svega je otišla kod lekara i u policiju, a sklonila se kod prijatelja... Nekoliko nedelja nakon kritičnog događaja ona odlazi u policijskoj pratnji nazad po stvari jer se nadala da će je muž ipak pustiti unutra da uzme svoje stvari što se i dogodilo...” stoji u policijskom zapisniku.

A.A. (22 godine stara, dvoje dece od 2 i 1 godinu stare, vanbračna zajednica prekinuta u toku krivičnog postupka) na glavnom pretresu svedočeći o nizu događaja nasilja u porodici govori: „ ... Svaki put kad sam dobijala batine, ja sam to prijavljivala policiji. Međutim, oni su mi govorili da ga ostavim i da ne živim sa njim, drugačiju pomoć mi nisu pružali...”

Zapaža se da je reakcija policije, kasnije i suda, pre svega usmerena na delovanje žrtve, a ne napuštanje kuće ili pritvaranje nasilnika. Žrtvi se obično stavljaju u izgled mogućnosti da izađe iz stana i privremeno nađe sigurno mesto za život. Tendencije zakonodavca, imajući u vidu nove mere porodično pravne zaštite, imaju suprotan tok. Naime, Porodični zakon predviđa meru iseljenja iz stana u postupku zaštite od nasilja u porodici. Ova mera iako ograničenog trajanja, treba da se izriče što pre, već u toku trajanja parničnog postupka kao privremena mera. Porodični zakon određuje da se mera može izreći najduže u trajanju do jedne godine, ali i da se može neograničen broj puta odrediti prema istim licima. Važno je podvući da, bez obzira u čijem se vlasništvu nalazi nekretnina, nasilnik treba privremeno da se iseli.

Uočen je i problem iseljena iz stana nasilnika u situaciji kada porodica živi sa njegovim roditeljima. Iako bi, formalno bilo moguće i potrebno da se sin – nasilnik iseli iz stana, ostaje potpuno nerešeno pitanje ostanka žene – žrtve sa decom u zajednici sa tazbinom. Takođe, ne

treba zaboraviti da Zakonik o krivičnom postupku daje mogućnost organima gonjenja i sudu da zbog opasnosti od ponavljanja dela, ili činjena dela kojim se preti izreknju pritvor.

Mere krivično pravne zaštite treba sinhronizovano koristiti sa merama građanskopravne zaštite, posebno kada je reč o iseljenju iz stana. U ovom delu, treba obratiti pažnju na novu odredbu o kažnjavanju za nepridržavanje odluka izrečenih u građanskim postupcima, kada je reč o nasilju u porodici.⁷

Naime, u čl. 194. KZ RS stoji:

(1) Ko primenom nasilja, pretnjom da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

(2) Ako je pri izvršenju dela iz stava 1. ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, učinilac će se kazniti zatvorom od tri meseca do tri godine.

(3) Ako je usled dela iz stava 1. i 2. ovog člana nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ili su učinjena prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.

(4) Ako je usled dela iz stava 1., 2. i 3. ovog člana nastupila smrt člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom od tri do dvanaest godina.

(5) Ko prekrši mere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom od šest meseci.

Upravo bi ove mere mogle biti inicirati kreiranje efikasnije politike suzbijanja nasilja izvršenog u krugu porodice. Ukoliko se imaju u vidu navodi žrtava o prirodi i trajanju nasilja, zahtev za oštrijim odgovorom države postaje sasvim opravdan.

⁷ Čl. 194. *Krivični zakonik*, Sl. Glanik RS, br. 85/05.

2. Kolebljivost žrtve da svedoči i nedoslednost javnog gonjenja

„Svedok je opomenut da je dužan da govori istinu i da ništa ne sme prećutati, te je upozoren da je davanje lažnog iskaza krivično delo. Upozoren je da nije dužan da odgovara na postavljana pitanja, ako je verovatno da bi time izložio sebe ili lica iz čl. 98 st. 1. ZKP-a teškoj sramoti, znatnoj materijalnoj šteti ili krivičnom gonjenju, a posebno upoznata sa čl. 98. ZKP-a da može biti oslobođena od dužnosti svedočenja, budući da je bračni drug osumnjičenog...” ...spisi iz istrage.

Nesaradnja žrtve sa državnim tužiocem predstavlja jedan od najvećih problema u vođenju krivičnog postupka. Naime, kako i ovo istraživanje pokazuje, a prethodna realizovana u Srbiji i van nje potvrđuju, žrtve često menjaju svoj stav prema nasilju, i još češće prema krivičnom gonjenju i kazni kojom se prefi.

Najmanje dva su razloga nedoslednosti u stavu žrtve prema delu. Prvi je da je priroda nasilja u porodici ciklična, te da nakon perioda nasilja i sukoba, dolaze periodi pomirenja, obećanja da će se sa zlostavljanjem prestati itd. Istovremeno, mnoge žrtve su emotivno, ekonomski, egzistencijalno zavisne od nasilnika – svog partnera. One pre svega žele da nasilje prestane, a ne nužno i da se njihov partner, često otac njihove dece, kazni. Tako na primer, oštećena (stara 46 godina, ima dvoje dece od 14 i 17 godina, po zanimanju defektolog, u braku sa okrivljenim 19 godina, a tri godine trpi nasilje) u postupku odustaje od svedočenja. U toku trajanja krivičnog postupka, oštećena se razvela, a sudu uputila pismo u kojem iznosi i sledeće:

„Moje obraćanje sudu trebalo je da ima karakter upozorenja mom bivšem suprugu. .. U međuvremenu smo se razveli i deca i ja živimo u stanu bez trzavica, dok on živi sa svojim roditeljima. Ne zove i ne uznemirava... Mislim da bi ovaj proces, pre svega u interesu dece, trebalo prekinuti, jer verujem da je moj bivši suprug iz svega izveo najveću životnu pouku ... Ako bi ponovio isto, ne bih strahovala da ponovo pokrenem postupak, i ne odustanem dok ne dobije odgovarajuću kaznu...”

Tužilaštvo prihvata ovakav stav i odustaje od gonjenja, te se sudski postupak završava obustavom.

Razlozi i procesne posledice odustanka od svedočenja mnogostruke su. Žrtva je naime, najčešće jedini izvor podataka o samom delu. Međutim, za razliku od lica oštećenih drugim krivičnim delima koji žele pravdu, naknadu štete i restituciju,⁸ žrtva nasilja u porodici, pre svega, želi da nasilje prestane.⁹ Neretko ona odlučuje da ne učestvuje u postupku i na taj način dovodi u pitanje pokretanje ili vođenje krivičnog postupka. Istraživanje sprovedeno pre zakonskih izmena 2002. godine u 5 opštinskih beogradskih sudova o stavu državnih organa prema delima izvršenim u krugu porodice ukazuje na različit tretman ovih dela i dela učinjenih van porodice. Pred rezervisanosti predstavnika ovih organa da intervenišu u porodične odnose, oni su navodili da ozbiljnu prepreku efikasne intervencije predstavlja i nedoslednost i kolebljivost žrtve u postupku.¹⁰ Na žalost, ovakav stav se nije u velikoj meri do danas izmenio.¹¹

Imajući u vidu iskustva organa gonjanja kod nas i u svetu, treba posebno ukazati na moguću prepreku, procesne prirode. Reč je o obavezi pružanja pravne pouke o pravu žrtve nasilja u porodici (oštećene) da, kao osoba u braku sa nasilnikom, ne svedoči. Ova informacija, u toku postupka više puta predložena, izrečena bez prethodnog objašnjenja da je reč o, u izvesnom smislu, vrsti automatizma prema svim „privilegovanim“ svedocima, može delovati obeshrabrujuće na oštećenu.

Bilo bi neopravdano potpuno zanemariti stav oštećene u krivičnom postupku. Istovremeno, čini se da nema ni mesta zalagati se za jednak tretman svih svedoka u postupku, uključujući i žrtve nasilja u porodici kao oštećene, jer bi se time njena pozicija mogla ugroziti, odnosno proizvesti potpuno suprotan efekat – neprijavlivanje budućih dela. Sa tim u vezi neophodno je preispitati način, vreme, fazu postupka i formu saopštavanja prava da se ne svedoči.

⁸ McGuire, L. (1992): "Criminal Prosecution of Domestic Violence", Prepared for the Battered Women Justice Project, Minneapolis, Minnesota, str. 7.

⁹ Women, Law and Development (1996): *State Response to Domestic Violence*, Washington: Institute for Women, Law and Development str. 30-39.

¹⁰ Lukić, M. i Jovanović, S. (2001): *Drugo je porodica*, str. 88-120.

¹¹ Konstanfinović-Vilić, S. i Petrušić, N. (2004): *Krivično delo nasilja u porodici*, str. 70-75.

Nekoliko je mogućih pravaca razmišljanja:

Prvi je primorati žrtvu – svedoka da pruži iskaz u svim fazama postupka. Istovremeno bi bilo neophodno ostaviti pravo da uskrati one informacije, odnosno odgovore na pitanja kojima bi mogla sebe ili članove svoje porodice izložiti teškoj sramoti, krivičnom gonjenju i sl. Time bi svedok – oštećena dobila isti tretman kao i svedoci, tj. oštećeni drugim krivičnim delima. Prednost ovakvog pravila bilo bi obezbeđenje ključnih dokaza u svim fazama postupka. Ipak, očigledno je da ovakav stav može proizvesti negativne posledice: neprijavlivanje dela. U krajnjem, ovo rešenje bi moglo dovesti da žrtve ostaju bez zaštite, a nasilje biva nekažnjeno.

Druga mogućnost predstavlja postavljanje obaveznog pravnog zastupnika koji će pripremiti žrtvu za sve faze svedočenja, ukazati joj na pouku prava da ne svedoči, pružajući podršku za učestvovanje u postupku. Na problem nezaštićenosti žrtve u postupku ukazuju kako istraživači, tako i pravni praktičari. Sa druge strane, umesto pravnika – advokata, moglo bi se razmišljati o stručnjacima drugačijeg profila koji bi bili edukovani da pruže elementarne informacije o samom krivičnom postupku. Ipak, njihova primarna uloga prevazilazila bi sam sudski postupak i odnosila bi se na kontakt sa svim institucijama koje bi mogle pružiti potrebnu pomoć i podršku. Prednost ovog modela je obezbeđenje ne samo formalnog prava žrtve da ne svedoči, već njeno suštinsko razumevanje svoje pozicije u postupku pred sudom, ili drugim državnim organima i službama. Nedostaci ovakvog stanovišta predstavljaju ograničen, i često nedovoljan budžet za odbranu u krivičnim postupcima i za teža dela, kao i uključivanje, posredno ili neposredno, nepravnik u krivični postupak.

Na kraju ostaje mogućnost korišćenja iskaza datih u prethodnim fazama postupka, posebno ukoliko je žrtva imala pravnog zastupnika, uz druge valjano pribavljene dokaze. Time bi se omogućila verodostojna rekonstrukcija događaja i bez aktivnog učešća žrtve u glavnom krivičnom postupku. Ovo je upravo praksa nekih zemalja koje imaju duže iskustvo prevencije i suzbijanja nasilja u porodici kao ozbiljnog društvenog problema i oblika kriminalnog, odnosno sankcionisanog ponašanja. Prednost vođenja krivičnog postupka i sankcionisanje nasilničkog

ponašanja u porodici je očigledna. Protivnici ovakvog stanovišta tvrde da se time oduzima moć žrtvi koja je lišena uticaja na krivični postupak, i važnije posledice koje on može imati na njen život, te lične ili porodične odnose.

Ni jedno od ponuđenih stanovišta ne odgovara u potpunosti zahtevima za očekivane promene u postupanju organa krivičnog gonjenja. Istovremeno, neophodno je ukloniti sve prepreke sigurnog ulaska oštećene u krivični postupak. Ona obuhvata i promenu dosadašnje prakse pružanja pravne pouke bez jasnog obrazloženja žrtvama-svedocima partnerskog nasilja. Čini se da bi, kao prvi korak, bilo dobro pokušati kombinovati neke od ponuđenih izmena.

Analizom predmeta iz navedenog istraživanja uočen je i problem nedolaska javnog tužioca na glavne pretrese. Tako je u postupku protiv Đ. H. (starog 50 godina, u braku sa oštećenom 17 godina, imaju dvoje maloletne dece od 16 i 14 godina) u toku kojeg je oštećena odustajala od svedočenja u istrazi, ali pošto se nasilje ponovilo, proces je nastavljen, javni tužilac izostao dva puta za redom. Ovo je prolongiralo donošenje odluke za nekoliko meseci. Obzirom da se niko iz tužilaštva nije pojavio, a uredno su bili pozvani, sud je izveo dokaze i doneo odluku bez njihovog prisustva. Čini se da ove situacije pogoduju upravo učiniocima dela nasilja u porodici i slabe volju žrtve. Ovaj postupak se završio uslovnom osudom. U toku završne reči oštećena je tražila da je sud zaštiti od prinudnog iseljenja iz stana u kojem je živela sa okrivljenim i njegovim roditeljima. U tom trenutku, sama predlaže uslovnu kaznu. Iako je zahtev, u vreme izricanja presude bio pravno nemoguć i upućen nenadležnom sudu, on razotkriva suštinu razloga vođenja postupka za žrtve nasilja u porodici.

3. Izricanje adekvatne sankcije - vrsta i visina

Sve do donošenja novog Porodičnog zakona, istraživači i praktičari opravdano su ukazivali na nedostatke i nedovoljnost mehanizama krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici. Izricanje uslovnih osuda kada mere privremenog iseljenja iz stana, zabrana prilaska, ostvarenje kontakta sa žrtvom, neposredno ili preko trećih lica, nisu bile predviđene, u mnogim slučajevima potencijalno je moglo izazvati intenzivnije ili

teže nasilje. U analiziranim postupcima koji su upravo obuhvatali period do stupanja na snagu i početka primene Porodičnog zakona, kao i novih odredbi Krivičnog zakonika, najčešća sankcija bila je uslovna osuda. Iako se i u teoriji vode još uvek sporovi oko efikasne kaznene politike, te se ni jedna sankcija nije pokazala u potpunosti odgovarajuća za dela nasilja u porodici, uslovna osuda u prethodnom legislativnom kontekstu nije mogla biti adekvatan odgovor. Posebno imajući u vidu dužinu trajanja kao i težinu učinjenog nasilja.

T. G., star 33 godine, otac troje maloletne dece, radnik bez obrazovanja, od kojih dvoje od godinu i dve dana sa oštećenom, A. A stare 22 godine, nezaposlene, bez obrazovanja, je osuđen na 10 meseci kazne zatvora uslovno na 3 godine za delo nasilja u porodici. Osuđeni je u razgovoru sa policijom, što je u najvećoj meri ponovio u kasnijim fazama postupka, izjavio sledeće:

„Nakon večere je moja nevenčana supruga A. A. legla sa decom i uspavala se. Ja sam legao na drugi krevet i posle izvesnog vremena hteo sam da je pozovem radi seksualnih odnosa. Probudio sam je, ali je ona odbila. Zatim sam je povukao i tom prilikom pocepao majicu, nakon čega je ona počela da viče i negoduje. Tada sam joj udario šamar. Posle toga sam izašao napolje da natočim bokal vode. Kad sam se vratio u kuću zatekao sam ženu sa kuhinskim nožem u rukama. Ispočetak nisam obraćao pažnju dok nije krenula na mene i zakačila me nožem na ramenu. Dok sam ostavljao bokal sa vodom, ona je krenula ponovo sa nožem ka meni, i ja sam je tada udario nogom u ruku, od čega joj je ispao nož koji sam uzeo. Rekao sam joj: Hoćeš sad ja tebe da zokoljem? Nakon toga sam je udario rukom i ona je pala na krevet, a zatim sam je šutnuo nogom u telo i udario rukom, udario nekoliko šamara i rekao da mora da spava pored mene. Posle toga ona je ležala i pretila da će me ubiti. Ja sam ustao i iz fioke električnog šporeta uzeo neki gajtan, i njima sam je udario više puta po rukama i nogama. Nakon toga smo nastavili da ležimo u krevetu i tu smo se uspavali. Ja sam ujutru ustao i otišao na posao.

Sećam se da sam ženu tukao i pre oko mesec dana, ali uglavnom zbog problema koje stvara njena porodica.”

Izjava žrtve ne podudara se u delu koji se odnosi na fizičko nasilje. Ona je navodila, što je potvrđeno medicinskim veštačenjem, da je njen vanbračni partner davio od čega je počela da gubi svest. „*Stipao mi je vodu na glavu i došla sam svesti. Kasnije me je opet udarao rukama i nogama po celom telu i govorio da će da me bije cele noći. Nije mi dao da izađem iz kuće da ne bih zvala pomoć. Iskoristila sam momenat kad se on ujutro uspavao i otišla kod lekara da zatražim pomoć. Lekar je konstatovao povrede i dao mi lekarski nalaz...*”

Odlučujući o vrsti i visini kazne, sud nije našao da u ovom slučaju ima otežavajućih okolnosti. Od olakšavajućih su cenjene: dosadašnja neosuđivanost, činjenica da je u vreme vršenja krivičnog dela (tempore criminis) računljivost bila smanjena, ali ne i bitno, da je otac dvoje maloletne dece, o kojima se sam stara i izdržava, dok oštećena nije zainteresovana za njih. Imajući posebno roditeljstvo u vidu, kao i činjenicu da oštećena ne živi više sa okrivljenim sud smatra uslovnu osudu primerenom sankcijom.

Na ovom mestu vredno je osvrnuti se na roditeljstvo kao olakšavajuću okolnost. U konkretnom slučaju, oštećena je u istrazi navodila da je lošeg psihičkog zdravlja zbog svakodnevnog nasilja koje je trpela. Zbog svega se obraćala za pomoć Institutu za mentalno zdravlje gde se leči. Istovremeno, u spisima se nalazi podatak da je sklona suicidu, što sama takođe, potvrđuje. Kao jedan od razloga navodi činjenicu da ne može da viđa decu koju joj je nasilno, ne po prvi put, uzeo okrivljeni. Istovremeno, iz izveštaja centra za socijalni rad saznaje se da je ova porodica na evidenciji odeljenja za davanje materijalnog obezbeđenja u poslednje tri godine, i da je „*prema našim (centar za socijalni rad) saznanjima opterećena čestim sukobima. Okrivljeni je sklon konzumiranju alkohola, ljubomornim ispadima i fizičkim nasrtajima na suprugu. Vanbračna zajednica je prekidana u više navrata. Čak su i deca u dva navrata smeštena u ustanovu socijalne zaštite, ali su ih roditelji nakon nastavka zajednice preuzimali. Zajednica je početkom prošle godine prekinuta. Tada je majka, sa starijom devojčicom otišla kod svojih roditelja, a otac se brinuo o mlađem detetu. Ona nije dozvoljavala kontakt ocu sa starijim detetom, jer je tada obično dolazilo do sukoba sa njenom braćom i sva naša stručna nastojanja da urazumimo roditelje nisu urodila plodom. Majka se za mlađe dete uopšte nije interesovala. U martu mesecu ove godine otac je nasilnim putem*

odveo i stariju devojčicu kod sebe i od tada se neprekidno brine o obe. ... Napominjemo da se majka u proteklom periodu nije obraćala centru za socijalni rad, niti je pokazivala zainteresovanost da se stara o deci. ...Podacima kojima raspolažemo, otac je smestio decu u jasle, a vikendom ih dovodi kući. Možemo reći da se o deci korektno stara. Napominjemo da je majka u toku vanbračne zajednice u nekoliko navrata pokušavala samoubistvo.”

U svim predmetima oštećene i okrivljeni imali zajedničku decu. Česte su i manipulacije decom, ucene vezane za njih i korišćenje sile kako bi bila zadržana kod jednog od roditelja, uglavnom nasilnog. Deca su u svim slučajevima prisustvovala nasilju. Relevantno i dalje sporno pitanje ostaje procena sposobnosti drugog roditelja, koji trpi nasilje i koji, prema analiziranim predmetima, napušta stan na mah, bez odeće, novca itd. da se stara o deci neposredno nakon nasilja. U svim presudama kao olakšavajuća okolnost navedena je činjenica da je okrivljeni otac.

Veoma su interesantne pravne konstrukcije olakšavajućih i otežavajućih okolnosti. Naime u predmetu Ž. P. okrivljeni, diplomirani inženjer, star 34 godine, otac dvoje maloletne dece u braku sa oštećenom 6 godina koliko traje i nasilje osuđen što je *u periodu od jula do polovine decembra xx godine upotrebnom sile povređivao telesni integritet svoje supruge na taj način što je 3. jula xx otvorenom šakom udario u levu stranu glave, i kada je oštećena pala vukao je za kosu, šutirao nogama i udarao rukama. Dana 14. decembra 2003. godine udario joj je šamar, a dok je sedela na fotelji više puta udario otvorenom šakom po glavi, zatim iz kuhinje uzeo nož, čiju je oštricu oštećenoj prisionio uz grlo dok je drugom držao za vrat, čupao je za kosu i kada je ustala udario je u predelu oka, oborio na pod i dva puta snažno udario pesnicom u grudi, zbog čega je ona izgubila dah, rukama joj zatvorio nos i usta, a zatim sa stola uzeo kaiš sa metalnom šnalom rekavši joj: „sad ću da ti prospem zube”i dok je nožem sekao njenu garderobu iz plakara oštećena je uspela da pobjegne iz stana. Drugom opisanom događaju nasilja prisustvovala su maloletna deca od 4 i 6 godina.*

Okrivljeni je u završnoj reči izjavio da je imao više poverenja u sud i da se zahvaljuje na svemu što mu je priređeno (treba reći da je okrivljeni sve vreme trajanja postupka bio u pritvoru).

Sud u presudi navodi olakšavajuće okolnosti: *što je otac dvoje maloletne dece i što je u toku postupka izrazio žaljenje, zbog svega što se desilo, ali ne i žaljenje zbog svojih postupaka, iskreno kajanje i svest o sopstvenoj odgovornosti, ne dajući obećanje da to više neće činiti*. Otežavajuća okolnost na strani optuženog je što je ranije osuđivan, ali ne zbog istovrsnog krivičnog dela.

Sva dosadašnja istraživanja o reakciji državnih organa na nasilje u porodici ukazuju da je roditeljstvo jedna od najkontraverznijih činjenica koje se uzimaju prilikom donošenja odluke. Stanovište da se radi o neprimerenoj upotrebi ove okolnosti polazi od sledećih pretpostavki:

- ukoliko nisu izložene direktnom nasilju u porodici, deca su uvek njegove posredne žrtve;
- nije moguće biti dobar roditelj ukoliko se nasilje čini prema drugim članovima porodice, a ne prema deci;
- učenje nasilničkog ponašanja od nasilnika, kao i prihvatanje pasivne uloge žrtve-majke iz primarne porodice, jedan su od faktora nasilničkog ponašanja u sopstvenoj porodici.

Sa druge strane ne treba zanemariti i izostajanje ili izostavljanje otežavajućih okolnosti, sem ranije osuđivanosti. Dugotrajno ponavljanje-činjenje dela, nedostatak kajanja, izrazita surovost koja se mogla uočiti i u nekim od analiziranih predmeta, nisu bili obuhvaćeni okolnostima koje bi trebalo da utiču na visinu kazne u granicama zaprećenih.

Nove odredbe Krivičnog zakonika koje predviđaju kažnjavanje za kršenje mera izrečenih u građanskom postupku, trebalo bi zapravo da pooštire kaznenu politiku prema nasilju u porodici, čineći je efikasnijom. Da li će se efekti koji se očekuju biti ostvareni, ostaje da vidimo.

UMESTO ZAKLJUČKA

Porodični zakon uneo je, do sada najšire promene u društveno reaganje na nasilje u porodici. Zaštitu nasilja u porodici uživa veliki krug lica, počevši od bračnih ili vanbračnih partnera (bivših i sadašnjih), krvnih srodnika, tazbine, lica u adoptivnom ili hraniteljskom odnosu, lica koja su živela ili žive u istom domaćinstvu, kao i osobe koje su bile u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete i kada nisu bili u zajednici. U odnosu na dosadašnju praksu krivičnih sudova, ove izmene bitno menjaju pojam porodice u smislu zaštite od nasilja u porodici. Takođe, i jednako značajno, krug nedozvoljenih ponašanja je širi nego što je krivičnopravnim zakonskim okvirom predviđeno. Iako je donošenjem novog Krivičnog zakonika proširen krug sankcionisanih ponašanja na ona kojima se ugrožava spokojstvo i duševni mir (što bi podrazumevalo i nekvalifikovane pretnje, odnosno psihičko nasilje), Porodični zakon otišao je korak dalje. Naime, uključujući i ograničavanje slobode ili komuniciranja, kao i vređanje, i svako drugo drsko i zlonamerno ponašanje, Zakon skoro da obuhvata sve tipične oblike nasilja u porodici.

Čini se da je neophodno, bez obzira na različit obim i vrstu zaštite, prirodu i ciljeve izrečenih mera građanskopravne i krivičnopravne zaštite, uspostaviti vezu između njih uvek kada je to potrebno i uskladiti izrečene mere u oba postupka. Ukoliko bude izostala koordinacija organa krivičnog gonjenja, centara za socijalni rad, drugih službi i ustanova, kao i suda, efekti novih mera izostaće, a naponi zakonodavca, kao i čitavog društva za sprovođenjem uspešne politike protiv nasilja u porodici bez krajnjeg rezultata.

LITERATURA

- (1) BUEL, S. (1988): "Mandatory Arrest – Recent Developments", *Harvard Women's Journal*, Vol. 11.
- (2) BUTZAWA, E. I BUTZAWA, C. (1993): "The Scientific Evidence Is not Conclusive", *Current Controversies*, Sage Publication: London.

Zbornik IKSI, 1-2/2006 – M. Lukić
„Ključne tačke neophodne saradnje i usaglašavanja krivičnopravne i građanskopravne zaštite od nasilja u porodici u Republici Srbiji“, (str.165-184)

- (3) KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, S. I PETRUŠIĆ, N. (2004): *Krivično delo nasilja u porodici – Pravna praska u Republici Srbiji*, ženski centar za istraživanje i edukaciju, Niš.
- (4) LUKIĆ, M., JOVANOVIĆ. S. (2001) : *Drugo je porodica*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (5) MCGUIRE, L. (1992): "Criminal Prosecution f Domestic Violence", Prepared for the Battered Women Justice Project, Minneapolis, Minnesota.
- (6) WOMEN, LAW AND DEVELOPMENT (1996): "State Response to Domestic Violence", Washington: Institute for Women, Law and Development.

Zakoni

Porodični zakon, Sl. Glasnik br 18/05.

Krivični zakonik, Sl. Glasnik br. 85/05.

Zakonik o krivičnom postupku, Sl. Glasnik, br. 46/06.

KEY POINTS OF THE NECESSARY COOPERATION AND HARMONIZATION OF CRIMINAL-LAW AND CIVIL-LAW PROTECTION FROM FAMILY VIOLENCE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Family violence has been recently recognized as significant social and legal problem in Serbia. Since 2002, there were many changes, predominantly in legislative field, targeting effective and efficient state response toward it. Even though, it can be concluded that basic legal framework on domestic violence is built and encircled, there are many indicators showing that implementation lacks enforcement and coordination of the key institutions and measures. Serbia got orders for protection in Family Code in 2005, and provision for criminalizing the branch of measures in Criminal Code in the same year. These are important improvements made following the first legal definition of domestic violence as criminal offence had been integrated in the Criminal

Zbornik IKSI, 1-2/2006 – M. Lukić

„Ključne tačke neophodne saradnje i usaglašavanja krivičnopravne i građanskopravne zaštite od nasilja u porodici u Republici Srbiji“, (str.165-184)

Code (2002). However, surveys show that detention, victim's attitude towards prosecution, and consequently, lack of cooperation, as well as weak and sporadic state response create ineffective system. At the same time, not distinguishing and recognizing the specific nature of the relation between women – victim and man – perpetrator of domestic violence can lead to unfair treatment and accelerated and intensified violence in family.

This article speaks about discrepancy of legislative provisions, potential opportunities that could be used, on one hand, and practical implementation and weak enforcement, on the other. The very important steps had been undertaken while identifying the scope, nature and frequencies of family violence in Serbian society. The major legislative changes happened, but the real, effective enforcement and equal and fair treatment of the victims remains the key obstacle for establishment of the functional and effective system of domestic violence protection. One of the solutions lies in cooperation between institutions, integrated approach of two different court procedures and measures undertaken in each of cases.

*KEY WORDS: families violence / partners violence / protection
measures against violence / crime law and civil law reaction / efficacy*